

ништва газопроводу «Уренгой—Помари—Ужгород».

Автору цих рядків пощастило у 1980-х роках працювати поруч з Галиною Тихонівною, не одну сотню кілометрів проїхати разом в експедиційній машині, не один десяток кілометрів пройти пішки, проводячи численні археологічні розвідки. Мене завжди заражали її енергія і душевна молодість, старанність і скрупульозність у веденні археологічних робіт.

У 1983—1986 рр. Г.Т. Ковпаненко керувала узагальноючою темою, присвяченою вивченню старожитностей скіфського часу в Правобережному Лісостепу, результати якого видані в 1989 р. у монографії «Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья» (у співавторстві із С.С. Бессоновою і С.А. Скорим).

Крім перелічених праць, Галиною Тихонівною написано чимало наукових статей і публікацій, що відрізняються глибиною і старанністю пророблення матеріалів.

За плечима у Г.Т. Ковпаненко десятки експедицій, багатьма з яких вона керувала.

При цьому вона, безсумнівно, дуже успішний археолог. Так, крім дослідження низки найважливіших старожитностей скіфської епохи в лісостеповому регіоні, з її ім'ям пов'язане відкриття практично всіх похоронних пам'яток кімерійського типу в українському Лісостепу, у тому числі найяскравіших з них — курганів поблизу сіл Квітки (1979) і Ольшана (1985).

Працюючи в Інституті археології, Г.Т. Ковпаненко мала великий авторитет: була членом Польового комітету, Редакційно-видавничої ради, членом Ради наставників та ін.

У 1989 р., будучи на посаді провідного наукового співробітника Галина Тихонівна за станом здоров'я, пішла на заслужений відпочинок. Проте всі ці роки вона не втрачає жвавого інтересу до науки, тісно спілкується з колегами з Інституту археології НАН України і — що варто особливо відзначити — продовжує публікувати статті.

Побажаємо ж нашому ювіляру доброго здоров'я, оптимізму і творчого натхнення!

С.А. СКОРИЙ

ДО 70-РІЧЧЯ ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛОВИЧА ЛЕСКОВА

На археологічному небосхилі України окремо, але яскраво сяє зірка Олександра Михайловича Лескова. Писати про таку непересічну творчу особистість і легко, і важко, але ж помітна дата потребує розстановки хоча б деяких крапок над «і».

Народився Олександр Михайлович 19 травня 1933 р. у Харкові. Навчання в школі було перерване війною і продовжене в евакуації, в Узбекистані. Потім було складне повернення додому й завершення середньої освіти. Стрімкий шлях у науку розпочався на історичному факультеті Харківського державного університету, де були написані перші друковані праці, щільно пов'язані з темою майбутньої дисертації. Чудові характеристики професорів, успіхи в громадській роботі та спорті (шахіст першого розряду) і червоний диплом, здобутий 1955 р., визначили долю випускника. Тоді ж він приїздить до Києва, де вступає до аспірантури Інституту археології АН УРСР у відділ первісної археології з те-

мою «Таврська культура в Гірському Криму». Його науковим керівником стає С.М. Бібіков. 1958 р. О. Лесков успішно закінчує аспірантуру і його зараховують до відділу скіфо-античної археології на посаду молодшого наукового співробітника. Ще за 3 роки він блискуче захищає кандидатську дисертацію за обраною темою та видає монографію «Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры» (Київ, 1965). Від 1966 р. О. Лесков — старший науковий співробітник. На той час він уже мав досвід результативних розвідок 1959—1961 рр. на Керченському півострові, керівництва двома великими новобудовними експедиціями — Південноукраїнською (1961—1963) та Керченською (1964—1967). Природно, що в 1967 р. енергійний науковець стає координатором новобудовного напрямку діяльності інституту, а наступного року — завідувачем спеціалізованого сектору археологічних досліджень на новобудовах України. Водночас він очолює найбільшу експедицію ІА АН УРСР — Каховську (1968—1971). У серпні 1971 р. ця експедиція, з ініціативи

© Ю. БОЛТРИК, А. НИКОЛОВА, В. ОТРОЩЕНКО

О. Лескова, трансформується в Херсонську постійно діючу експедицію на правах відділу. А поруч, не без його організаційних кроків та бурхливої енергії, постали ще три постійно діючих експедиції-відділи — Запорізька, Інгульська та Київська. Чотири згадані колективи забезпечували охоронні дослідження в зонах найбільших новобудов. Кожний із них вніс вагомий доробок до археології України, а Київська експедиція, розгалузившись на три підрозділи, продовжує дослідження й понині. 1971 р. за видатні відкриття на новобудовах нинішнього ювіляра серед інших археологів відзначено премією ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР.

Переїхавши 1955 р. до Києва, аспірант О. Лесков жив у гуртожитку на краю міста, на теренах Ботанічного саду Академії наук, що тоді розбудовувався. Ще й досі стоїть той одноповерховий монастирський будинок на дніпрових схилах, поруч з добре відомим киянам Садам бузку. Нижче цього, тепер колишнього, гуртожитку на подвір'ї Видубецького монастиря в 1974—1996 рр. розміщувався Інститут археології. Проте Олександр Михайловичу судилося бувати там винятково як гостю.

Стрімкий поступ енергійного науковця зупинила жартівлива пісенька, невчасно виконана співробітницями Херсонської експедиції на новорічній вечірці у переддень 1972 р. Необачна обіцянка дівчат дійти «до Красного моря» спровокувала зміну керівництва експедиції, інституту, а там і України. Починалася доба В. Щербичького. 12 квітня 1973 р. О. Лескова було звільнено з Інституту археології та працевлаштовано до Інституту кібернетики АН УРСР. Фактично він підпав під заборону на професію, поділивши долю М. Брайчевського та І. Шовкопляса.

Втім опальний археолог не бажав коритися примхам долі, і 1974 р. він залишає Україну, торуючи собі інший шлях до улюбленої науки вже за її межами. Інститут втратив талановитого організатора науки у розпал новобудовного буму й багато в чому не реалізував можливостей, які відкривало розгорнуте фінансування охоронних досліджень. Проте й Олександр Михайлович мав бути обачнішим в часи свого злету. Не варто було йому бездумно наживати собі ворогів. Здається, він так і не відчув себе українським археологом, що лише додало йому проблем в критичний момент. У підсумку, як склалося, так і сталося, — програли всі.

О. Лесков зумів піднятися після завданого йому удару й захистити з другої спроби докторську дисертацію в Москві 1975 р. Проте двері ІА АН СРСР перед ним так і не відчинилися. Робота в Музеї релігії та атеїзму в Санкт-Петербурзі, Музеї мистецтва народів сходу в Москві дала змогу втілити напрацьоване ще в Україні в нові книжки (мюнхенські видання ливарних форм доби пізньої бронзи Причорномор'я спільно з В. Бочкарьовим та скарбів бронзових виробів того самого часу), періодично дивувати світ блискучими відкриттями на новобудовах Адигеї, влаштувати виставки та видавати гарні альбоми. Проте все це відбувалося вже на маргінесі наукового процесу. Система нікому й нічого не вибачала, а особливо — талановитим. Нині, перебуваючи в заокеанському штаті Пенсильванія. О. Лесков усе ще сповнений енергії, намагається реалізувати свої, як завжди грандіозні, проекти.

Поза пристрастями організаційними та політичними, оцінюючи науковий доробок дослідника, слід визнати, що найпродуктивнішими в житті О. Лескова стали 60-ті та перша половина 70-х років минулого століття. Саме тоді були написані й видані його найкращі статті — найчужливіший показник наукового здоров'я. Олександр Михайлович залишиться назавжди корифеєм курганної археології. Керовані ним експедиції дослідили сотні давніх могил. На цих розкопках зросло нове покоління дослідників курганів, які вважають його своїм учителем. Ювіляра відзначає широкий діапазон дослідницьких інтересів починаючи з усе ще загадкової кемі-обінської культури. О. Лесков одним з перших поставив питання щодо мегалітичного характеру поховальних пам'яток кемі-обінської культури, пов'язавши їх з аналогічними комплексами Північного Кавказу в єдину культурно-історичну область від Абхазії на сході до Кримських гір на заході. У новітніх дискусіях ставиться під сумнів коректність виділення кемі-обінської культури. Втім не можна їх проводити, обходячи увагою відповідні комплекси Східного Криму, ретельно розкопані Керченською експедицією.

Дослідження експедицій, керованих О. Лесковим, дали змогу уточнити й наповнити джерелами ареали ямної та катакомбної культурно-історичних областей. Рельєфніше проступила роль ямних пам'яток у генезі ранньої катакомбної культури. Дослідник першим звернув увагу на значну близькість катакомбних комплексів Нижньої Наддніпряни, Приазов'я та Криму, що дало змогу розглядати їх у межах єдиного культурно-хронологічного масиву. Таке спостереження підтвердилося дослідженнями наступних років. Ще більшу увагу він приділяв пам'яткам зрубної тоді ще культури, виділяючи ранній шар їх в Україні. І хоча це питання лишається предметом гострих дискусій ще й досі, погляди О. Лескова на «зрубну» проблему заслуговують найпильнішої уваги. Його стаття «Зрубна культура» в першому томі «Археології Української РСР» стала етапною. Загалом у це фундаментальне видання відповідальний секретар тритомника О. Лесков вклав багато сил не лише авторським текстом, а й організувавши для нього якісні ілюстрації через залучення художників-професіоналів з Художнього фонду. Плідна співпраця з фондом тривала й надалі, але вже без її ініціатора.

Видатним є внесок ювіляра у дослідження білозерської культури. Він розкопав перший великий могильник цієї культури — Широчанський — і здійснив мобілізацію білозерських пам'яток у своїй докторській дисертації «Заключительный период эпохи бронзы на юге Украины», створивши тим самим базу для подальшого виокремлення цього шару старожитностей у самостійну культуру. Не можна обійти увагою багаторічні розкопки Кіровського поселення у Східному Криму, де розкриті будівельні горизонти кам'янської, сабатинівської та білозерської культур. Матеріали цих розкопок видані. Важливими для вивчення культури таврів стали вищезгадані кандидатська дисертація та монографія О. Лескова. Оригінальним лишається підхід науковця до кімерійської проблеми. З цим народом він ідентифікував пам'ятки чорногорівського типу, а комплекси типу новочеркаського скарбу інтерпретував як ранньоскіфські.

Визначним є внесок О. Лескова у дослідження Скіфії. Один з перших курганів він дослідив ще 1957 р. біля с. Кринички на околиці Старого Криму. Там розкрито понад 100 поховань пізніх скіфів. Коли в 1964 р. поно-

вилися дослідження в Східному Криму, то помітним успіхом цих робіт стала знахідка чудового культового комплексу золотих речей в кургані біля с. Іллічеве. Українська археологія зобов'язана О. Лескову початком практики широкого залучення коштів будівництва на дослідження курганів. Оскільки кургани підлягали знищенню на великих площах, їх охоронні розкопки потребували масового залучення землерийної техніки. Особливих масштабів ці роботи досягли під час будівництва зрошувальних систем у Таврійському степу. 1968 р. Каховська експедиція почала свій шлях в глиб степу з дослідження великого скіфського курганного могильника біля с. Любимівка над заплавою Дніпра. Саме наслідки цих робіт спонукали керівника експедиції висловити припущення про належність курганів скіфам-землеробам. Хоч це визначення й досі залишається дискусійним, зазначимо, що саме спостереження щодо відмінності неглибоких і простих поховальних споруд у смузі вздовж Дніпра від глибоких і розгалужених катакомб власне скіфів-кочовиків далеко в степу підтверджують сучасні дослідження на Мамай-Горі в Запорізькій обл.

Певним кроком у напрацюванні методики використання бульдозерів на розкопках великих скіфських курганів стали роботи під проводом О. Лескова на кургані Огуз (1972). Запровадження системи численних перетинів під час розкопок насипу цього найбільшого скіфського кургану дало змогу зрозуміти технологію та етапи побудови грандіозної степової піраміди. Крім польових досліджень курганів скіфської еліти (Огуз, Перший та Другий Мордвинівський, Архангельська Слобода), помітною на цій царині є книга О. Лескова «Скарби курганів Херсонщини» (К., 1974). До неї ввійшли коротенькі нариси про найважливіші поховальні пам'ятки скіфів Лівобережного степу, що ґрунтуються на опрацюванні архівних джерел та колекцій Державного Ермітажу.

Звичайно, сухий перелік вервечки епізодів з археологічного життя О. Лескова є лише попереднім ескізом до наукової біографії видатного дослідника старожитностей Великої України. Створення її було б цікавим і повчальним, як і весь досвід робіт на новобудовах, що вже став історією. Пишаючись потужною археологічною спадщиною нашої держави, не варто забувати про її дослідників.

*Ю. В. БОЛТРИК, А. В. НІКОЛОВА,
В. В. ОТРОЩЕНКО*